

Суспільна трансформація і проблема омолодження політикуму

Ольга Піддубчак,
магістр державного управління,
помічник-консультант
народного депутата України

У статті розглядається проблема омолодження політикуму в умовах суспільної трансформації і переходу України до пропорційної системи виборів народних депутатів України (2006 – 2007 роки). На основі розгляду українського законодавства, демографічної статистики і даних соціально-психологічних досліджень аналізується вплив суспільної трансформації на процеси соціалізації молоді і пропонується авторський підхід до проблеми омолодження української політико-владної еліти.

Постановка проблеми

Розвиток постмодерного суспільства та породжені ним альтернативні моделі соціально-економічних і політичних зрушень прямо пов'язані з соціетальними (загальносистемними) характеристиками сучасного соціуму, у якому чітко простежується феномен „старіння” молодого покоління [7]. Такі емпіричні дані свідчать, що природа, прагнучи компенсувати втрати, спричинені моральним зубожінням суспільства, ніби продовжує термін, а отже і збільшує можливості для духовного та морального збагачення людей, які вже сьогодні є активними „гравцями” у політикумі, а завтра, завдяки своїм віковим перевагам, освіті і становищу в суспільстві, візьмуть на себе відповідальність за управління державою.

В останні десять – п'ятнадцять років в Україні, як, до речі, і в більшості країн Східної Європи, трансформаційні процеси продовжуються, і вони кардинально змінюють не тільки зовнішню – соціально-інституціональну картину країни, але й внутрішню, соціально-психологічну природу суспільної свідомості. Ці зміни неоднозначно оцінюються в суспільстві: вони одержують як підтримку, так і супротив. Певне несприйняття суспільних реформ не в останню чергу обумовлюється їх динамічністю, у багатьох випадках – несистемністю, суперечливістю, а також непрогнозованістю можливих негативних наслідків.

З усіх соціальних груп найбільш сприйнятливою до суспільних змін є

молодь. До того ж, беручи участь у виборах до органів державної влади і місцевого самоврядування, чимало її представників стають „владною елітою”, а відтак безпосередньо потрапляють до того сегмента соціуму, який розпоряджається ресурсами держави. Відтак молодь стає чи не найбільш зацікавленим суб'єктом нововведень у всіх сферах громадського життя і, насамперед, у політиці, внаслідок чого вона може стати об'єднавчим фактором пострадянського простору, що трансформується [7].

„Помаранчеві” події кінця 2004 року стали потужним імпульсом до розвитку громадянського суспільства в Україні, лідируюче становище в якому все впевненіше перебирає на себе молодь. Молодий політик як суб'єкт соціально-політичних змін стає провідною силою соціально-політичних реформ суспільства.

Стан розробки проблеми

Аналіз праць, присвячених дослідженню процесів, пов'язаних з омолодженням політикуму і входженням молодих людей до владної еліти, свідчить, що науковці концентрують увагу переважно на вивченні еліт в цілому [див., наприклад, 13; 14; 16; 26; 27]. Та з часом набирала ваги й „молодіжна” проблематика політичних досліджень. Так, В. Бельдюгін вивчав роль молоді в контексті боротьби за реалізацію української національної ідеї [9]. О. Старинець розглядав особливості взаємодії влади і молоді в процесах демократизації українського суспільства [23]. Здійснювався моніторинг діяльності громадських молодіжних організацій та їх співробітництва в реалізації соціальних проектів [18; 20]. Та все ж і досі залишаються маловивченими проблеми, пов'язані з дослідженням ролі молодих політиків у процесах демократизації, в тому числі й на етапі переходу до пропорційної системи виборів.

Метою нашого дослідження є вивчення механізмів „застрявання” процесів соціалізації молоді, а також умов, які сприяють омолодженню українського політикуму та входженню соціально активної молоді до політичної еліти країни.

Основні результати дослідження

В останні роки в українській політології усталилася думка, що сучасний український політикум — досить замкнута структура, своєрідний бізнес-клуб, одержати доступ до якого молодому політикові непросто. Водночас у країнах Західної Європи, як відзначає К. Манхейм, відбувається циркуляційна зміна еліт [15].

А що ж реально відбувається в українському молодіжному середовищі?

Насамперед відзначимо, що в Україні станом на 1 січня 2006 року проживало 15407,5 тисячі громадян віком від 14 до 35 років. При цьому частка цієї вікової групи в загальному складі населення України за період

з 1991 по 2006 рік зросла з 31,3 % до 33,0 %, тоді як абсолютна чисельність молоді знизилася на 766 тисяч осіб [21]. Більше того, демографічні дослідження не дають підстав для оптимістичних прогнозів щодо позитивної динаміки чисельності молоді в країні: спостерігається загальна тенденція до „старіння” населення в найближчій, середньостроковій і навіть у довгостроковій перспективі [24]. Дослідження засвідчують, зокрема, що нині не слід покладатися на екстенсивні методи залучення молодого покоління в політику; водночас вони націлюють на інтенсифікацію процесу соціалізації молоді, яка прилучається до політики.

На думку соціолога А. Тесленко [24], неефективність реформ на пострадянському просторі багато в чому пояснюється „вузькою” їх соціальною базою, зокрема й тим, що до їх реалізації не було залучено значну частину молоді. Держава фактично дотримується політики „войовничого патерналізму”, що залишає молодь у становищі об'єкта впливу, а не суб'єкта нової політичної історії країни. Така позиція держави не сприяє розкриттю і залученню творчого, інноваційного потенціалу молоді. Тим часом новітня історія України свідчить про успішність тих державно-політичних рішень, у реалізації яких бере активну участь молодь. Так було, наприклад, у період „студентської революції на граніті” (1990 рік), організаторами якої стали Українська студентська спілка і Студентське братство, а також під час „помаранчевої революції” (2004 рік), у якій активну роль відіграла молодь, зокрема й Громадянська партія „Пора”, яка й донині є найбільш молодіжною серед партій країни.

Нові реалії стимулюють у суспільстві пошук нових можливостей для організації процесу соціалізації молоді, який ґрунтувався б на її активній участі в суспільно-політичному житті. При цьому важливо розуміти, що молодь - це особлива соціальна група населення. Вона має досить складну соціально-вікову структуру, що дозволяє ефективно прилучати її до засвоєння різних (предметної і комунікативної) сторін людського досвіду. До того ж двосторонній за своєю природою процес соціалізації молоді створює передумови для засвоєння нею життєвого досвіду, становлення психічних функцій і особистісного розвитку в цілому (за Л. Виготським), для переходу від розумового плану дій до зовнішнього. Саме ці властиві молодіжній природі феномени і забезпечують її готовність не просто пасивно приймати зовнішній світ, але й передбачають активну, діяльну участь молоді у його перетворенні.

Особливу роль в соціалізації відіграє спілкування - комунікативний компонент людської активності.

П. Бергер і Т. Лукман зазначають, що людина (індивід) не народжується членом суспільства, а з'являється на світ лише зі схильністю до соціальності. Громадянином вона стає в ході тривалого процесу соціалізації, у якому знання про соціальний світ можна трактувати як правила поведінки, моральні принципи, настановлення, цінності, вірування тощо [8].

У процесі соціалізації цей бік людської активності правомірно

розглядати у її подвійності. З одного боку, соціальне середовище являє собою групу найближчих індивідуумів осіб, людей, об'єднаних загальною назвою „значимі інші”. Саме через них проникають до людини, стають особистісно значимими норми культурного оточення, цінності, переконання, необхідні для підтримки цілісності, гідності особистості та для її виживання. З іншого боку, молода людина стає активним виразником надбаних нею соціальних норм і цінностей у сім'ї, соціальній групі, в громаді, тобто в соціальному середовищі з його інститутами соціалізації, соціальними ресурсами тощо [24].

2007 року Інститут соціології НАН України спільно з Центром соціальних і політичних досліджень „СОЦИС” провів спеціальне дослідження [25]. Методом анкетування за місцем постійного проживання було опитано 1800 респондентів, які за своїми соціально-демографічними характеристиками (стать, вік, рівень освіти) і типом поселення репрезентують доросле населення України віком від 18 років. На запитання „Кого, на Вашу думку, слід вважати успішною особистістю в нашому суспільстві?” найвищий рейтинг (по 40,2 %) одержали: 1) депутат, політичний діяч, представник вищої державної влади; 2) успішний підприємець. Найнижчий рейтинг (3,5 %) мали: відомий письменник, актор, художник. Звертає на себе увагу „матеріалізація” інтересів нинішнього українського соціуму, для якого духові цінності не цікаві.

Пропонувалося й таке запитання: „Який престиж, повагу, на Вашу думку, мають у суспільстві перелічені нижче професії/заняття”. Виявилось, що найбільшим престижем користуються нині професії міністра (67,8 %), депутата (57,6 %), керівника банку (53,6 %). До малопrestiжних респонденти віднесли робітничі професії – слюсаря (39,3 %), швачки (38,8 %), продавця (37,4 %).

І, нарешті, на запитання „Яким би Ви хотіли бачити головного героя сучасного українського кіно?” найбільшу підтримку (22,3 %) одержав „авторитетний лідер, що завжди знайде вихід зі складної ситуації”.

За результатами дослідження можна змодельювати домінуючу в суспільстві мотивацію вчинків і дій, які не можуть не знайти відображення й у свідомості молодіжної групи населення. Головне – бути високопосадовим розпорядником матеріальних і людських ресурсів, що дозволить розбагатіти, а отже й стати „шанованим і авторитетним”. Такий акцент у „привабливості” ролі високопосадовців сформований сьогодні через високу корумпованість владно-державної еліти, що, у свою чергу, заводить в глухий кут і процес відтворення політико-управлінської еліти [17].

М. Шульга і О. Потехін вважають, що головними механізмами відтворення еліти є: 1) рекрутування — кооптація представників інших соціальних груп, 2) репродукція — самовідтворення і 3) циркуляція — заміна складу еліти на представників інших соціальних груп [28]. При цьому важливо пам'ятати, що кожний з названих компонентів має певні можливості й для відтворення. Наприклад, обмеження процесу відтворення

політико-управлінської еліти використанням лише репродуктивного механізму, тобто без припливу в еліту „свіжої крові” з „неелітних станів”, прирікає еліту на застій і деградацію [22]. Це, зокрема, засвідчують результати парламентських виборів 2006 і 2007 років [2].

Основним соціальним джерелом найбільш впливової частини нової політико-управлінської еліти, що прийшла до влади 2004 року, були представники власників фінансово-промислових груп. Значне місце в цій джерельній базі посідають їхні родичі або постійні комерційні партнери. Менш впливові (і авторитетні) політичні кадри належать до категорії підприємців „середньої руки”, які теж відірвані від соціуму й перебувають у сфері впливу „авторитетів”, а отже у своїх діях політично несамостійні.

На місця у складі Верховної Ради України VI скликання (2007 рік) претендували 21 політична партія і блок. Найбільше місць у виборчих списках запропонувала для молоді Громадянська партія „Пора” – 72,7 % від загального числа зареєстрованих кандидатів. Далі йдуть Блок „Наша Україна - Народна самооборона” - 16,3 %, Комуністична партія України - 14,4 %, Партія регіонів - 11,6 %, Блок Юлії Тимошенко - 13,1 %, Блок Володимира Литвина - 5,9 %.

Аналіз соціально-демографічних даних депутатського корпусу Верховної Ради України VI скликання дозволяє зробити висновок, що якісний склад парламентських фракцій значною мірою є наслідком зміни розміщення політичних сил в Україні й особливостей пропорційної виборчої системи. Він має такий вигляд: Партія регіонів — 175 мандатів, Блок Юлії Тимошенко — 156, блок „Наша Україна – Народна самооборона” — 72, Комуністична партія України — 27, Блок Володимира Литвина — 20. При цьому 343 особи (76,2 % від загальної кількості депутатів) раніше вже були парламентаріями [19]. Молоді політики в парламенті представлені так: Блок Юлії Тимошенко - 12,8 %, Партія регіонів - 12,1 %, Блок „Наша Україна - Народна самооборона” - 9,7 %, Комуністична партія України - 25,0 %, Блок Володимира Литвина - 5,0 %. В цілому парламентська молодь у Верховній Раді VI скликання становить 12 %, тоді як загальна пропорція чисельності молоді до всього складу населення України за станом на 2006 рік становила 33 % [21]. Отже маємо „застрявання” процесу соціалізації молоді, причиною чого є закритий характер українського політикуму.

Заради справедливості слід зазначити, що ситуація в українському парламенті мало чим відрізняється від ситуації в країнах „розвинутої демократії”, наприклад, в США. Так, Т. Дай і Х. Зіглер вважають, що сучасні американські реалії свідчать, що елітні групи цієї країни тісно пов'язані між собою й самовідтворюються за рахунок власних ресурсів [12]. За свідченням цих авторів, 81 % сенаторів і 93 % членів палати представників перемагають на повторних виборах. У той же час для еліти виконавчої гілки влади характерна горизонтальна ротація — залучення до державного управління кадрів зі сфери бізнесу і навпаки.

Таке явище Т. Дай і Х. Зіглер назвали ефектом „дверей, що обертаються”, тобто характерним для владно-державної еліти США є замкнуте самовідтворення з горизонтальною мобільністю кадрів між головними інститутами суспільства.

Журнал „Фокус” [4] 2006 року провів аналіз рейтингу молодих політиків України віком до 35 років. Кожний з них, на думку журі, цілком міг би зважитися на відповідальний крок — очолити країну в 35 років. Це саме той вік, коли громадянин України має право стати кандидатом у президенти [3]. Символічним став вибір 35 найвідоміших, активних і перспективних молодих політиків – тих, хто вже впевнено почуввається в політичному процесі й цілком міг би претендувати на найвищий державний пост, наприклад, на виборах 2014 року, коли стара партноменклатура остаточно зійде з політичної арени. У фінальному списку виявилися представники різних політичних сил, урядовці і „гравці третього сектора”.

Потенційних лідерів країни оцінювали 17 експертів – авторитетні політологи, соціологи, політичні журналісти. Номінантів вони оцінювали за п'ятьма критеріями, важливими, на думку редакції журналу, для будь-якого політика. Серед цих критеріїв: **компетентність** (рівень професіоналізму, володіння матеріалом), **харизматичність** (екстраординарні особистісні якості, привабливість), **самостійність** (політична, фінансова, особистісна незалежність у прийнятті рішень), **PR-активність** (рівень публічності, уміння створювати й використовувати інформаційні нагоди), **перспективність** (можливість досягнення в кар'єрі більших висот, зокрема й президентського поста). Кожний критерій оцінювався за п'ятибальною шкалою. Чим краще проявив себе номінант, тим вищими були бали. При підрахунку результатів складалися середні бали кожного учасника рейтингу в кожній експертній анкеті.

Абсолютних „відмінників” серед номінантів не виявилось. Лідер, що набрав найбільшу кількість „п'ятірок”, вийшов вперед тільки за рахунок двох критеріїв. На думку експертів, перше місце у рейтингу молодих політиків України посідає А. Яценюк як Голова Верховної Ради України, член фракції „Наша Україна – Народна самооборона” [6].

Найбільш харизматичним з 35 учасників назвали В. Кличка [11], а найбільш PR-активним — народного депутата України, члена фракції БЮТ А. Шевченка [5]. Всі вони увійшли в український політикум завдяки використанню механізмів „саморекрутування”, віднесеного А. Зоткіним до механізмів цілеспрямованого проникнення в ряди еліти представників неелітних категорій [22]. Сама ж еліта відіграла при цьому пасивну роль, тобто її згода на просування кандидата в політики вирішального значення не мала. Такий механізм характерний для осіб, які самостійно обирають кар'єрний шлях, використовують стратегію наступу і вимог, але аж ніяк не прохань. Під тиском, що виникає внаслідок реалізації такої стратегії, еліта

буває змушена приймати у свої ряди представників неелітних груп.

Характерно, що „саморекрути” приймають цінності еліти й можуть їх лише незначно й поступово коректувати (свідомо чи несвідомо). Загальна кількість „саморекрутів” досить невелика. Вона може збільшуватися в періоди криз і трансформацій. Прикладом реалізації такої стратегії є Громадянська партія „Пора” [10].

Висновки

1. Сучасне українське суспільство розколоте не тільки на еліту й маси, але й сама еліта являє собою досить суперечливий субстрат, який неадекватно відображає соціальну структуру суспільства й різні соціальні інтереси, що руйнівню діє на всі інститути держави і суспільства. Інтереси найзаможніших прошарків населення, що переважають сьогодні в еліті, роздирають політико-управлінські елітні групи, не дозволяючи їм консолідуватися як єдиному політичному суб'єкту, готовому формулювати й реалізовувати погоджені цілі позитивних суспільних перетворень.

2. Висуваючи популістські цілі, українські політичні партії формально втягують у політичну діяльність молодіжні організації і молодих лідерів, однак рівень залучення молоді в політичний процес є непропорційно низьким і якість участі молоді в ньому не забезпечує її нормальної соціалізації та включення в активне творення демократичного суспільства.

3. У контексті суспільної трансформації усе очевиднішою стає ключова роль держави у справі формування необхідних умов для омолодження політикуму, гармонізації його соціальної структури; забезпечення правових гарантій ефективної участі молоді в реформуванні українського суспільства; створення потужної системи підготовки молодих політиків та урядовців вищої ланки управління з наступним їх рекрутуванням у політикум і державну службу.

4. Важливе місце в наступних дослідженнях цієї проблематики має посідати вивчення й прогнозування соціальних, політичних та економічних наслідків трансформування процесу соціалізації молоді, у тому числі й просування молоді в практичну політику.

Література:

1. Закон України „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” від 5 лютого 1993 р. № 2998-ХІІ (у редакції 19 жовтня 2006 р. № 271-16 зі змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 50. — С. 501.

2. Закон України „Про вибори народних депутатів України” від 25 березня 2004 р. № 1665-15 (у редакції від 7 липня 2005 р. № 2777-15 зі змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. — 2004 р. — № 27 - 28.

3. Закон України „Про вибори Президента України” (у редакції 18 березня 2004 р. № 1630-IV) // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 20 - 21. — С. 291.
4. 35 самых молодых перспективных политиков // Фокус. — 2006. — 30 ноября. — <http://focus.in.ua/article/charts/10788.html/>.
5. Андрей Шевченко // Фокус. — 2 декабря. — 2006. — <http://focus.in.ua/Default.aspx?p=article&id=12091/>.
6. Арсений Яценюк // Фокус. — 2 декабря. — 2006. — <http://focus.in.ua/Default.aspx?p=article&id=12089/>; Арсений Яценюк. Биография // Корреспондент. — 13 октября. 2006. — <http://files.korrespondent.net/politics/yatsenyuk/310536/>.
7. **Афонин Э. А., Бандурка А. М., Мартынов А. Ю.** Великая коэволюция: Глобальные проблемы современности: историко-социологический анализ. — К.: Парламентское изд-во, 2003. — С. 14, 112.
8. **Бергер П., Лукман Т.** Социальное конструирование реальности. — М., 1995. — С. 211.
9. **Бельдюгін В. А.** Молодь у контексті боротьби за реалізацію української національної ідеї (друга половина XIX – початок XX ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля. — Луганськ, 2006. — 20 с.
10. Веб-сайт Гражданской партии Пора. — <http://www.pora.org.ua/>.
11. Виталий Кличко // Фокус. — 2 дек. — 2006. — <http://focus.in.ua/Default.aspx?p=article&id=12093/>.
12. **Дай Т. Р., Зиглер Л. Х.** Демократия для элиты: Введение в американскую политику. — М., 1984.
13. **Журавський В. С., Кучеренко О. Ю., Михальченко М. І.** Політична еліта України: теорія і практика трансформації. — К.: Логос, 1999. — 262 с.
14. **Крюков О. І.** Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення: Монографія. — К.: Вид-во НАДУ, 2006. — 252 с.
15. **Манхейм К.** Диагноз нашего времени. — М., 1994.
16. **Маргарян М. М.** Политическая элита в условиях демократического транзита Республики Армения: Автореф. дис. ... д-ра полит. наук: 23.00.02 — Ереван, 2006. — 36 с.
17. **Миллс Р.** Властвующая элита. — М., 1959.
18. Молодь — громадські організації — громадянське суспільство: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 27 - 28 вересня 2001 р., Національний ун-т „Києво- Могилянська академія”, м. Київ. — К., 2001. — 100 с.
19. Політичні партії як суб’єкт формування політико-управлінської еліти в умовах політичної модернізації: Навч. посіб. — К.: Парламентське вид-во, 2008. — 416 с.
20. **Пометун О., Сущенко І.** Молодь обирає дію: співпрацюємо у соціальному проекті: Навч. посіб. для учнів старших кл. основної та старшої школи. — К.: АПН, 2003. — 56 с.

21. Про становище молоді в Україні. Безулік Т. В., Білий А. І., Бородін Є. І. та ін. — К.: Гопак. — 2006. — 360 с.
22. Соціальні виміри суспільства. — Вип. 8. — К.: Ін-т соціології НАН України, 2005. — 325 с.
23. **Старинець О. Г.** Влада і молодь: особливості взаємовідносин в процесі демократизації українського суспільства: Дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Одеський держ. ек. ун-т. — О., 2004. — 162 с.
24. **Тесленко А. Н.** Роль организации и самоорганизации молодежи в процессе социализации. — <http://lpur.tsu.ru/Seminar/a0100/a012400.htm/>.
25. Українське суспільство 1992 - 2007. Динаміка соціальних змін / За ред. д. е. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. — К.: Ін-т соціології НАН України, 2007. — 544 с.
26. Формування й оновлення політико-управлінської еліти в сучасній Україні: Зб. наук. пр. / За заг. ред. М. І. Пірен. — К.: Вид-во НАДУ, 2005. — 204 с.
27. **Храмов В. О.** Белорусский вопрос: политическая элита и политическая технология: Информационно-аналитический доклад / Белорусский ин-т информации и прогноза при Администрации Президента Республики Беларусь (Белинформпрогноз). — Минск, 1997. — 41 с.
28. **Шульга М., Потехін О., Бойко Н., Парохонська О., Шульга Т.** Правляча еліта сучасної України [Аналітична доповідь № 10]. — К., 1998.